

УДК 811.161.2'37

**Предикати посесивної наявності / відсутності
в сучасній українській мові**

Мєлєкєсцева Н. В.

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна*

Стаття присвячена дослідженню категорії посесивності на синтаксичному рівні мови. Здійснено семантичну класифікацію предикатів посесивної наявності/ відсутності за різними критеріями та описано засоби їх реалізації в сучасній українській мові.

Ключові слова: *посесивність, предикат посесивної наявності / відсутності, дієслівні конструкції, семантична класифікація.*

Окремий тип у межах буттєвих становлять речення наявності / відсутності, буттєва семантика яких ускладнена додатковим значенням володіння (посесивності). Посесивність – це універсальна семантико-синтаксична категорія, що відображає відношення між двома об'єктами зовнішньої реальності: один із них представлений як елемент особистої сфери іншого об'єкта (особи) або має право власності та користування ним [6, с. 15].

Складна та неоднорідна природа цієї категорії зумовили численні дослідження з погляду реалізації її на різних рівнях мови – словотвірному, лексичному, морфологічному, синтаксичному. Свідченням підвищеного інтересу до посесивності, опису її семантичних характеристик і засобів вираження в різних мовах є колективні монографії «Категорія бытия и обладания в языке» (1977), «Славянское и балканское языкознание. Категория посессивности» (1986), «Категорія посессивности в славянских и балканских языках» (1989), «Теория функциональной грамматики: Посессивность» (1996). Аналіз предикативних посесивних конструкцій представлено в працях зарубіжних мовознавців: Ю.Д. Апресяна, Н.Д. Арутюнової, Г.І. Володіної, О.В. Головачової, Г.О. Золотової, Т.Н. Молошної, О.М. Селіверстової, В.Н. Топорова, К.Г. Чінчля та ін.

В україністиці окремі питання синтаксису посесивних конструкцій висвітлені в роботах Л.А. Булаховського, Н.В. Гуйванюк, М.А. Жовтобрюха, І.І. Слинька. На сучасному етапі предикативні посесивні моделі української мови схарактеризовані в монографії О.І. Леути та дисертаційних дослідженнях Л.І. Лонської, Т.М. Мішеніної, І.Г. Данильчук, М.Д. Колечко, О.О. Константінової. Проте багато питань є дискусійними, що зумовлює *актуальність* пропонованої розвідки. *Мета* статті – на основі огляду наукових розвідок і власних спостережень виявити й описати семантичну типологію предикатів посесивної наявності / відсутності.

Для досягнення сформульованої мети потрібно розв'язати такі основні завдання:
1) проаналізувати наявні в лінгвістичній літературі дослідження категорії посесив-

ності на синтаксичному рівні мови; 2) здійснити семантичну класифікацію предикатів посесивної наявності / відсутності за різними критеріями; 3) описати основні типи предикатів посесивної наявності / відсутності та морфологічні засоби їх реалізації в сучасній українській мові.

Центром предикативної посесивності є дієслівні конструкції, що репрезентують посесивну ситуацію. Вона має трикомпонентну структуру: посесивний суб'єкт – посесор (власник, особа, котрій щось належить, котра щось має), предикат посесивної наявності / відсутності (вказує на наявність / відсутність чогось у посесора) й об'єкт посесивності як ключове поняття посесивності (предмет, об'єкт володіння, наявності), сутність якого визначена відношенням відчужуваної та невідчужуваної власності.

Невідчужувана власність – це таке відношення посесивності, за якого існування посесивного об'єкта нерозривно пов'язане з існуванням посесора, тобто є його частиною або сприймається як така [3, с. 193].

Невідчужувану власність поділяють на:

1) абсолютно невідчужувану – частини тіла людини, внутрішні органи та властивості, пов'язані з універсальним проявом їхньої діяльності (голос, дихання, зір, слух, почерк); фізичні константи людини (зріст, вага, розміри); абстрактні поняття, що характеризують інтелектуальну та духовну діяльність людини (розум, пам'ять, настрій, почуття), етапи її життя (минуле, майбутнє);

2) відносно невідчужувану – частини тіла, що відростають (борода, вуса); родинні та соціальні стосунки (мати, син, сусід, товариш);

3) okazіонально невідчужувану – семантика такого виду посесивних відношень актуалізується лише в мовному контексті [2; 3].

До відчужуваної власності належать такі матеріальні й абстрактні об'єкти, які не розглядаються мовним менталітетом як властивий посесору обов'язковий або ймовірний елемент, зазвичай пов'язані з посесором за функцією. Це предмети особистої власності (одяг, житло), майнові відношення, зв'язки в соціумі (класова приналежність, професія) [2, с. 61-66].

У сучасних дослідженнях посесивність розглядають у вузькому та широкому значенні. Згідно з вузьким підходом, посесивні відношення виникають лише за умови, коли в ролі суб'єкта виступає особа, а об'єкт належить до відчужуваної власності. У широкому розумінні, посесивний суб'єкт може бути представлений особою, неістотою чи абстрактним поняттям, а об'єкт володіння репрезентований як відчужуваний або невідчужуваний. У нашому дослідженні посесивність розглядаємо у межах широкого підходу.

Універсальним засобом реалізації предикатів посесивної наявності виступають посесивні дієслова, що позначають власне володіння – *мати*, *бути* (у значенні «належати комусь»), *володіти*, *належати*. Конструкції з цими дієсловами утворюють ядро категорії посесивності.

У більшості індоєвропейських мов за характером синтаксичного оформлення посесивних відношень домінують посесивні конструкції з дієсловом *мати*, які виражають значення володіння. В українській мові однаковою мірою продуктивно функціонують моделі з дієсловом *бути* і *мати*, наприклад: *Школа в Барвинівці має давні традиції* (*Голос України*. – 2012. – 17 лют., с. 2). *А в вас, бабусю, була дочка?* (*П. Мирний*, 363) [7, с. 164].

Багато лінгвістів (Т.Б. Алісова, Ю.Д. Апресян, В.Г. Гак, О.М. Селіверстова) до посесивних відносять також предикатну дієслівну лексику, яка, крім володіння, ві-

дображє вїднєшєннє отриманнє, втрати, передачї й вїдчужєннє об'єкта з власностї їншї особи. Вони утворюють перифєрїю категорїї посєсивностї.

Конструкцї посєсивної наявностї / вїдсутностї являють собою рїзновид буттєвих моделєй, що репрезєнтують буттє як нестєбїльний процес, якому притаманна ознака фазовостї: протїканнє процесу чи стану в часї та зазначєннє етапїв їх їснуваннє (початок, триваннє, кїнець) [9, с. 7]. Тому перифєрїйнї значєннє посєсивностї часто розглядають як фазовї модифїкацї основних моделєй володїннє та належностї [1].

За критєрїєм фазовостї буттєя виокремлюємю три фази посєсивностї: отриманнє – власне володїннє, належнїсть – втрата.

Перша фаза посєсивностї притаманна їнхотивним дїєсловам (вказують на початковїсть дїї, «початок володїннє»), у значєннєх яких репрезєнтованї рїзнї види отриманнє [8]. Вони виражають такї семантичнї види вїднєшєнь: 1) отримати, присвоюючи собі право власностї: *брати, взяти, присвоїти*; 2) отримати внаслїдок докладаннє зусиль: *дїстати, заробити, здобути, надбати, набути, одержати; вїдїбрати, вкрати*; 3) придбати за грошї: *замовити, купити, придбати, скуповувати*; 4) отримати внаслїдок переваги в боротьбї, змаганнї: *виграти, вїдвоювати, завоювати, захопити*; 5) придбати, звертаючись з проханнєм до когось, домагаючись чогось, виманюючи в їншї особи: *вимагати, випросити, виканючити, просити*; 6) позичити на певний час в їншї особи: *позичити, орендувати*; 7) придбати, приймаючи щось вїд їншї особи: *одержати, отримати, успадкувати*; 8) отримати внаслїдок обмїну: *вимїняти, мїняти, обмїнюватися*.

Друга фаза посєсивностї в українськїй мовї представлена двома семантичними типами: 1) належнїсть; 2) володїннє [7, с. 113].

Вїднєшєннє належностї реалїзуєтьсє за допомогою конструкцїй з дїєсловами *бути* (з родовим посєсивним), *належати, водитисє* (у значєннї «бути в наявностї в когось, належати комусь»): *Цього абсолютно достатньо, щоб зрозумїти: у нас є потужний потенцїал, великї сили, доленоснї задуми, щоб упевнено рухатисє вперед заради розвитку вїтчизняної економїки, заради процвітання держави (Голос України. – 2012. – 17 лют., с. 5). Берег належить йому і вода до самої середини рїчки належить йому (П. Загребельний, 84).*

Значєннє наявностї предмета, володїннє ним, репрезєнтованє сполучєннєм *бути* з родовим посєсивним, може виражатисє так званим «синтаксичним нулем» або «нульовим показником»: *У неї дуже уважнї руки. У неї ще уважнїший погляд (Ю. Андрухович, 11) [4, с. 146].*

У ролї засобїв вираженнє володїннє функцїонують дїєслова *мати, володїти, тримати* (у значєннї «володїти кимось, чимось; утримувати когось, годуючи, доглядаючи»): *Перед роботою маю декїлька днїв вїдпочинку (В. Марченко, 75). А вїдтак заволодїло нею одно почуттє, що наплило могутю хвилєю на її душу і наказувало лиш одне: до хати забрати нещасного (О. Кобилянська, 260).*

Залежно вїд семантики об'єкта посєсивної наявностї предикати належностї та володїннє утворюють такї типи посєсивних вїднєшєнь:

1) повїдомляють про наявнїсть / вїдсутнїсть у власностї певного предмета володїннє: *Натомїсть хтось має молоко (В. Марченко, 73); абстрактних понять: Таку саму думку має й депутат мїськради минулого скликаннє, пїдприємець Загїд Краснов, який претендуватимє на мїсце в парламентї як мажоритарник (Голос України. – 2012. – 17 лют., с. 4);*

2) характеризують особу, повідомляючи про наявність / відсутність у неї зовнішніх ознак, властивостей, внутрішніх якостей, особистих характеристик: *У неї трошки є жвавості в розумі, можливо, з часом це розвинеться, і вона потягне на вищу освіту* (В. Марченко, 80);

3) повідомляють про стосунки (кровні, родинні, близькі, дружні): *Ювілярка-трудівниця виховала у тяжкі часи трьох дітей, тепер має шістьох онуків та чотирьох правнуків* (Голос України. – 2012. – 17 лют., с. 3);

4) вказують на вік особи: *Оден з їх, одягнений в широкі сині шаровари та молдуванський каперан, мав не більш як двадцять п'ять літ.* (М. Коцюбинський, 75) [5, с. 16].

Третя фаза посесивності – втрата – констатує факт припинення володіння, перехід у стан посесивної відсутності. Значення втрати власності передають фінитивні дієслова із посесивною семантикою, об'єднані у такі лексико-семантичні групи: 1) втратити, віддавши назад щось узятє, позичене: *віддати, повернути*; 2) втратити, віддавши комусь в тимчасове користування: *позичити*; 3) втратити, віддавши комусь в дарунок для постійного користування: *подарувати*; 4) втратити щось через неухажливість, забуваючи, залишаючи десь: *загубити, забути*; 5) втратити, знищивши, зруйнувавши щось: *зламати, знищити, зруйнувати, порвати, спалити*; 6) свідомо позбавитися певної речі: *викинути*; 7) втратити внаслідок продажу, обміну: *обміняти, поміняти, продати*; 8) втратити через насильне позбавлення чогось: *вкрати, забрати, конфіскувати*.

За ознакою позитивної / негативної посесивності виокремлюємо предикати посесивної наявності та посесивної відсутності. Посесивна наявність означає належність предмета певному суб'єкту, володіння чимось і виражається дієслівними предикатами із посесивним значенням (*мати, бути, володіти, належати, знаходитися, водитися, з'являтися, тримати, держати*): *Загалом потрібно сказати, що мовознавче шевченкознавство сьогодні має певні здобутки* (Н. Гуйванюк, 18).

Предикати посесивної відсутності означають відсутність власності і виражаються посесивними дієсловами із заперечною часткою *не* (*не мати, не бути, не володіти, не належати, не тримати*), а також екзистенційним предикатом *нема*: *У нас немає такої протестної активності, тому що обласна влада веде постійний діалог із громадськістю* (Голос України. – 2012. – 17 лют., с. 4).

Початкова фаза (отримання) та власне володіння, належність репрезентують позитивну посесивність; неволодіння, відсутність належності та втрата – негативну.

Залежно від того, чи посесивність виступає основним значенням чи другорядним, ускладненим додатковими семантичними характеристиками, предикати посесивної наявності / відсутності можуть вживатися як власне та невласне посесивні. Конструкції з дієсловом *мати* є власне посесивними, оскільки реалізують значення посесивності незалежно від контексту. Посесивна модель з дієсловом *бути* функціонує як власне посесивна, коли її можна замінити моделями з *мати*, або невласне посесивна – екзистенційна чи локативна [7, с. 113].

Висновки. Посесивно-предикативні відношення характеризуються широким набором засобів вираження в сучасній українській мові. Найбільш актуальними на семантико-синтаксичному рівні виступають ядерні типи посесивних конструкцій – моделі володіння та належності, що потребують подальшого наукового студіювання.

Список літератури

1. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики : Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / Отв. ред. А.В. Бондарко. – СПб. : Наука, 1996. – 230 с.
2. Головачева А.В. Категория посессивности в плане содержания / А.В. Головачева // Категория посессивности в славянских и балканских языках. – М. : Наука, 1989. – С. 44-111.
3. Головачева А.В. К вопросу о соотношении категорий неотчуждаемости и определенности / А.В. Головачева // Славянское и балканское языкознание. Проблемы диалектологии. Категория посессивности. – М. : Наука, 1986. – С. 192-201.
4. Гуйванюк Н.В. Слово – Речення – Текст: Вибр. праці / Н.В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.
5. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Лонська. – Київ, 2001. – 19 с.
6. Мішеніна Т.М. Структурно-семантичні особливості синтаксичних конструкцій посессивності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.М. Мішеніна. – Київ, 2005. – 20 с.
7. Молошная Т.Н. План выражения категории посессивности / Т.Н. Молошная, Т.М. Николаева, Т.Н. Свешникова // Категория посессивности в славянских и балканских языках. – М. : Наука, 1989. – С. 112-215.
8. Чанишева Г.А. Посессивні дієслова в англійській і німецькій мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17. «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Г.А. Чанишева. – Донецьк, 2000. – 20 с.
9. Шведова Н.Ю. Русские бытийные глаголы и их субъекты / Н.Ю. Шведова // Слово и грамматические законы языка. Глагол. – М., 1989. – 296 с.

Мелєксєцева Н. В. Предикаты посессивного наличия / отсутствия в современном украинском языке // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 1. С.116-120.

Статья посвящена исследованию категории посессивности на синтаксическом уровне языка. Выполнена семантическая классификация предикатов посессивного наличия / отсутствия по разным критериям, описаны средства их реализации в современном украинском языке.

Ключевые слова: посессивность, предикат посессивного наличия / отсутствия, глагольные конструкции, семантическая классификация.

Melekestseva N. V. The predicates of possessive presence / absence in modern ukrainian language // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 1. – P.116-120.

The article deals with the investigation of the category of possessiveness at the syntactic language level. The semantic classification of the predicates of possessive presence / absence according to the different criteria has been made. The means of their expression in modern Ukrainian language have been described.

Key words: possessiveness, predicate of possessive presence/absence, verbal constructions, semantic classification.

Поступила до редакції 15.04.2012 р.